

Smedejernsgitre

Af Axel Andersen.

Som fortsættelse af artiklen i Vore Kirkegårde, årgang 1982, skal denne gang berettes om den anden halvdel af jerngitre, de af smedejern.

Disse gravstedsindhegninger repræsenterer både de ældste og de yngste jerngitre. De ældste stammer fra de første decenier af det 19. århundrede og de yngste så sent som omkring 1940, med nogle enkelte senere, men de må nærmest karakteriseres som husflidsarbejde.

De ældste er udført som håndværksarbejde, men den samme model kan godt være i flere eksemplarer, men ved opmåling afslører forskellene sig. De yngre er også håndværksarbejde, der i nogen grad er udført som serieproduktion, omend serierne ikke synes at have været særligt store. Det kan dog være vanskeligt at bedømme ud fra de i dag tilbageværende, der er fjernet mange inden registreringen fandt sted. Det skyldes flere årsager, som nævnt under støbejernsgitre, den almindelige modvilje mod det døde materiale, men det skyldes også nok det forhold, at disse senere produkter har været præget af ringe holdbarhed, materialerne har været spinkle, og samlingerne har været udført som nitning, det bærende element, soklen, var ofte af træ. Et andet forhold er også, at de stammer fra den tid, da det blev mindre almindeligt at købe langtidsfæste, at bevare familiegravstedet fra generation til generation.

Der er således to adskilte grupper smedejernsgitre både aldersmæssigt og konstruktionsmæssigt, det vil derfor være naturligt straks at beskrive forskellene.

Den ældre gruppe er udført helt i smedejern, der er ikke særlig stor forskel på de stave, der danner hjørner og lågebæringer og de der sidder imellem, kun få mm. Soklen er i de fleste tilfælde af sten, og ofte er samlingen af stenstykkerne gjort med kramper for at sikre stabiliteten. Hjørne- og lågestave er forlængede og støbt fast i huller i soklen. Imellem hjørnestave og lågestave er foroven og forneden fastgjort åse, hvortil de øvrige stave er fastgjort ved nitning. Til øverste ås er ofte fastgjort en håndlise af afrundet materiale og ofte bredere end åsen. Der er sjældent fagopdeling. Til stavene er anvendt rundt eller kvadratisk jern og til åse fladjern. Det ældste i denne gruppe er dateret 1805, men typen er lavet helt op i vort århundrede.

Den yngre gruppe kendetegnes ved valg af forskelligt materiale. Soklen er som før nævnt ofte af træ, men mange har en støbejernssokkel af samme type, som den der blev brugt til støbejernsgitre, så man kan fristes til at tro, der har været en produktion af støbejernssokler til brug for smedejernsgitre. Dertil kommer naturligvis også af sten, både sandsten og granit, og i enkelte tilfælde er der også

anvendt beton. Sidste kan dog skyldes reparation som erstatning for en træso-kkel.

Dernæst er de for det meste opdelt i fag ved stolper, og disse stolper er ofte af rør, 1½-2" rør af samme type som bruges til vandrør. Forneden forsynet med en støbejernsflance og afproppet foroven med en støbejernsprop, hvortil er fastgjort en rundjernsstang, der går ned gennem røret og soklen, hvor den er gjort fast med en møtrik. Stavene er udført af rundjern eller fladjern, men af betydelig mindre dimensioner end i den ældre gruppe, rundjernet 10-12 mm (½") og fladjernet 5-6 × 20 mm (¼ × ¾"). Åsene er udført i fladjern, vinkeljern eller et ujern med meget lave sider, håndliste er sjældent brugt. Det er forståeligt at de tynde dimensioner, har betydet ringe holdbarhed, rust har hurtigt fået bugt med de tynde materialer, hvis de er blevet dårligt vedlige-holdt med maling.

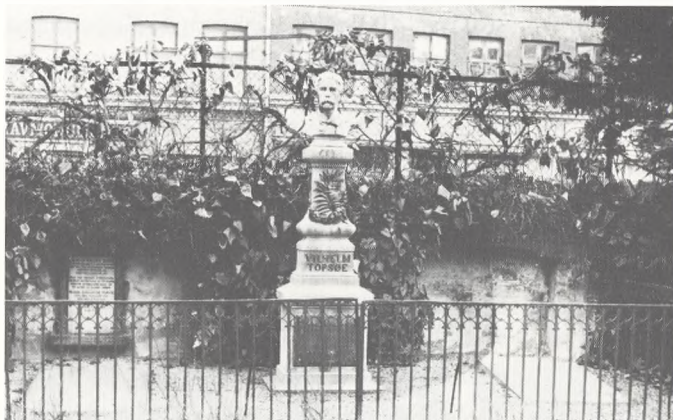
Kunstsmedarbejde, således som vi kender det fra Christian 4. tid, udført af Caspar Fincke (ca. 1584-1655) til Christian 4.s kapel i Roskilde Domkirke, gitterlågen og gelænderet på udsigtsplatformen på Rundetårn, er der ikke mange af. Det må der have været tidligere. På Vestre Kirkegård i København blev der i begyndelsen af 1950erne bygget en mur af sandstenskvadre (af gamle sandstensmindemærker (selvfølgelig) til lukning af Materialgården. Muren opførtes til omkring 1 m højde, men pillerne til godt 2 m. Imellem pil-lerne indsattes et sådant smedejernsgitterværk med meget fintformede blom-ster, stænglerne er flettet ind i hinanden, men stukket gennem huller ved krydsningerne. Den ellers meget erfarne gamle grovsmed, hvis læretid må have ligget omkring århundredskiftet, sagde: »Det kan jeg ikke forklare, hvordan de smedninger er lavet«. Det anvendte gitter stammer fra Assistens Kirkegård. Det eneste bevarede virkeligt kunstsmedning er lavet i Rusland,

Russisk smedejernsgitter, skibet med gitret sank i Sortehavet, men blev hævet igen, og nåede så velbeholdent frem til katolsk afdeling på Assistens kirkegård. T.h. nærbillede af lågen.

fortæller rygterne, det er ikke bevist. Fakta er, at der i gravstedet er begravet en forstmand, der havde sit livsvirke i Rusland og døde der. Først efter godt 25 års ventetid blev han overført til gravstedet. Stolperne er udført som gitterværk bundet sammen af rankeværk med blade, og det samme er brugt i fagværket, i lågen smukt slyngende sig om et stort latinsk kors.

En opdeling i stilarter, således som det kunne gøres i støbejernsgruppen, fordi der er så mange arkitekturforbilleder, kan ikke så let gøres for smedejernsgitrene. Der er brugt arkitekturelementer som rund- og spidsbuer, friser med forskellige klassiske mønstre, men det har ikke været muligt at bruge til en inddeling. Derimod kunne der laves en inddeling efter de anvendte materialer, dette var nyttigt for bestemmelsen, men det er næppe rimeligt at ofre plads på den her. Derfor vil jeg gå frem i kronologisk orden, og ud fra de nævnte eksempler vise bredden i formerne. Dateringen kan gøres efter de skilte eller monogrammer med årstal, der ofte er indsat i lågen, en slags »dørskilt«. Et årstal i gitre skal dog tages med forbehold. Der er eksempel på et gitter med et sådant ind-

Smedejernsgitter fra 1827 men ca. 1882 udvidet til dobbelt bredde.

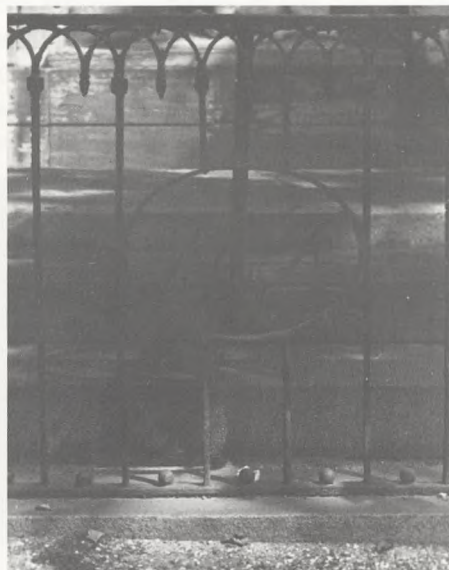
Smedejernsgitter, med støbejernssokkel mærket Ludvigsen og Herman, gravstedet genoprettet 1882.

smedet årstal: 1826, hvilket passer udmærket med den ældste begravelse; når man så ved, at gravstedet blev udvidet til det dobbelte i de første år af 1880'erne, må man indrømme, at dateringen er tvivlsom. Der kan dog være den sandhed, at lågen er genanvendt, og en dygtig smed har leveret en ny forside svarende til det oprindelige gitter. I nogle tilfælde har historisk, personalhistorisk og kunsthistorisk undersøgelse bragt data frem. Den ældste dato på mindesmærket suppleret af protokollens oplysninger, især når det bruges til sammenligning af andre nærtstående typer måtte bruges i de fleste tilfælde. Gamle billeder kan være en stor hjælp, når billedets alder kendes. Således viser en billedserie fra omkring 1910 mange gitre, som ikke eksisterer idag, ligesom der også er eksempel på, at der nu er et andet gitter, det må altså være opsat senere, og dermed daterer gruppen. Det kan dog ikke udelukkes, at der har fundet en del genbrug sted, nok mere eller mindre ved kirkegårdens medhjælp. Et gitter har årstal indsat: 1829, men gravstedet havde været i brug til anden side efter hjemfaldet i 1849. Da det blev ledigt igen, ønskede man det genoprettet, der blev opsat mindesmærke endda med bronzeportrætrelief med signering 1882. Gitret kan efter dets form og udførelse udmærket være fra 1829 eller tidligere, genanvendt forsynet med det »falske« årstal, men det røbes ved at være sat på en støbejernssokkel, det hører til århundredets sidste halvdel.

Som nævnt i indledningen er det ældste daterede gitter fra 1805, det ses af monogram med årstal 1805, indsat i lågens midte. Det er meget af et under, at dette gitter er bevaret til i dag. Det første fæste udløb i 1905, i 1917 blev gravstedet overdraget til en ny familie. Det synes, som om man har solgt brugsretten til

Smedejernsgitter fra 1805.

Smedejernsgitter fra 1807.

gravstedet inklusiv gitret for at bevare sidstnævnte. Dette er ikke et enestående eksempel, andre kan nævnes for både gitre og mindesmærker. Det beviser en tidligere interesse for at bevare gode ting for eftertiden, en interesse som det efterfølgende slægtled ikke har arvet.

Gitret er uden fagopdeling, udført af kvadratisk jern til hjørnestolper og stave med samme tykkelse $\frac{3}{4}$ ". Stavene er spaltet op foroven og bukket, og svejset sammen med næste stavs bukkede opspaltning og fortsætter op til midt over næste stav, hvor den mødes med spaltningen fra den næste stav igen og svejset sammen. Ved dette svejsested er der sket samling med den øverste ås og håndlisten. Dette motiv bliver »den krydsede bue«, således som den kendes fra gotiske bygningers krydsbuefrise, udført i let fremspringende mursten. Ved spaltningsteder er der en lille knop. Dette gitter kan gælde som type for en del gitre for de første 40 år af 1800-tallet, de fleste dog fra de første 20 år. De har stave opdelt foroven og svejset sammen til buer, enten mødes de med nabostavens eller som i dette tilfælde med den følgende med bueformen: rundbue (halvbue) eller spidsbue, enten som enkeltbuer: buefrise eller dobbeltbuer: krydsbuefrise.

En variant er fra samme tid 1807. Her er stavene også opdelt og udført som krydsbuer, men her sammen med en løs buerække, der ikke ender i stave, men med en knop. Knoppen kunne være fortsat i en stav, på den nederste ås er der i dens plade også fastgjort en knop.

Fra 1806 stammer et andet eksempel, her er det en meget enkelt type. Kvadratisk stangjern er brugt til stave i $\frac{3}{4}$ " tykkelse og fastgjort foroven og forenden til åse af $1\frac{1}{2}$ " fladjern. Øverst en halvrund håndliste. Billedet viser ikke den nederste ås, for terrænet er i tidens løb hævet ca. 15 cm, samt sandstenssoklen, der bærer gitret. Imellem stavene er der i den øvre ås indsat pynteleger, en slags dråbeformet knop, en ten. Dette ornament kan også være bragt på den nederste ås, det kan være trukket mere eller mindre langt, så det

Smedejernsgitter fra 1806, lavet af S. L. Smidt.

Smedejernsgitter fra ca. 1803 med diagonal stillede stave.

kan virke helt fallisk. Dette gitter er dateret efter kunsthistorisk undersøgelse af mag. art Karin Kryger. Det er lavet af kleinsmedemester S. L. Smidt, der er bevaret regning i boets papirer, attesteret af stenhuggermester Fischer den 7. juni 1806. Stenhuggermester Fischer har udført mindesmærkerne på gravstedet.

Denne type findes der flere af, der er et med årstallet 1808 i lågets monogram, her er der mellem de lodrette stave indsat en nedadbøjet bue af fladjern med ten på det laveste punkt.

En ret simpel variation består blot i, at de kvadratiske stave er drejet 90°, således at et hjørne peger fremad mod beskueren.

Fra århundredets sidste del (1897) er der en variant af denne type, hvor der er indsat en ekstra ås tæt ved den øverste, derved er der gjort plads til en frise lige under håndlisten. Frisen består af en række sammensvejsede kredse krydsende hinanden, som en slags dukatornamment. I andre tilfælde er det den »løbende hund«, den mæander af liggende S-form, lignende brydende bølger;

Smedejernsgitter fra 1808, terrænet er i tidens løb hævet 20 cm.

Smedejernsgitter fra 1897.

Smedejernsgitter fra omkr. 1912.

den rigtige skarptkantede mænder også kaldet a la grecque; eller blot en bølgelinie.

Smedejernsgitter fra 1806.

Er der ikke lavet håndliste, men stavene ført op over øverste ås, må der laves afslutning på stavene, det vil sige, der er sjældent lavet en afhugning af jernet, det er næsten altid smedet ud til en forsiring. Her kan bruges eksempler fra 1806 og 1807. Her er stavene udsmykket med en pilform, ganske vist er sidefligene smedet en lille smule opad, så de nærmer sig den franske liljes form.

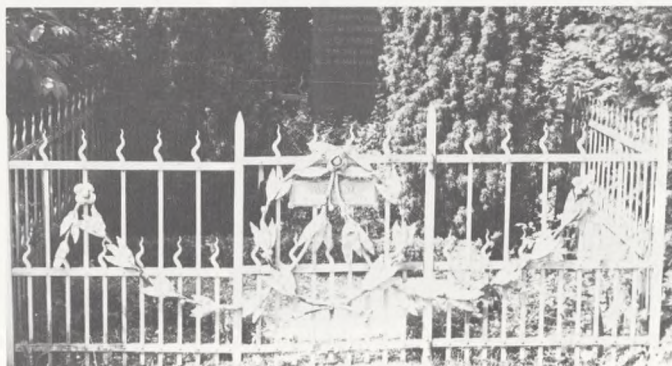
Stavene er udført i $\frac{3}{4}$ " kvadratisk stangjern, åsene i omtrent 2" fladjern og stillet på kant og dobbelte, således at stavene er klemt inde mellem de to bånd, gennemboret og nittet sammen. Dette er i modsætning til de tidligere behandlede, hvor åsene ligger vandret, er gennemboret og stavene nittet til åsen. Det ene gravsted har været i uafbrudt eje fra 1806, mens det andet fra 1807, har en historie parallelt til vort første eksempel. Gravstedsfæstet udløb i 1885, og i 1892 blev et nyt indgået, hvori må formodes, gitteret er indgået. Epitafiet fra den første bortfæstelse blev bevaret ved flytning til en plads, der blev ledig ved gennembrud af muren til kirkegårdens nyere del.

Udsmedningen af stavenes ender til en forsiring, er ofte benyttet med forskellige figurer f.eks. »en flamme«, en frem og tilbagebukning og samtidig tilspidsning. Et meget kuriøst eksempel er meget fladtrykte kugler, der er sat såvel på spidsen som nede på midten mellem åsene, og så endda guldbronce-rede.

Smedejernsgitter fra 1899.

Smedejernsgitter fra omkring 1907.

Med disse eksempler på de ældre smedjernsgitre, der er blevet udført med efterligninger til op i 1920'erne, og udgør et antal omkring hundrede, går vi over til den yngre type.

I det 19. århundredes sidste fjerdedel gik man over til at anvende opdeling i fag, man kan tænke sig inspireret af støbejernsgitret. Til stolper anvendtes jernrør eller kvadratisk stangjern næsten lige så kraftigt som jernrørene, der for det meste er 2-2½" rør. Gravstedets sider opdelt i 3 fag, altså 4 stolper, når hjørnestolper tælles med. Gravstedets bredde, antallet af gravpladser, afgør så antallet af fag på for og bagside. Det kvadratiske gravsted med to gravpladser, blev naturligt også delt op i tre fag på forsiden, således at de to midterstolper danner befæstelse for indgangen. Det ser ud til, at der har været to produktioner jævnsides med enten jernrørsstolper eller firkantede stangjernsstolper, de samme mønstre i gitterværket kan i hvert fald findes med begge stolpetyper. Det kan måske forklares med, at der er en kvalitetsforskel i de to typer. De firkantede stolper kan være rette, lige, eller de kan være forsynet med snoning, i hvert fald på en del af stolpen. De har ofte en fod formet ved smedning, hvilket giver et større flade mod befæstelsen på soklen, enten den nu er træ, jern eller sten. Ligeledes er afslutningen i toppen smedet i en eller anden prismeform eller fliget ud til en slags blomst. Jernrørsstolpen afsluttes nedadtil af en flange, for det meste af støbejern og

Rørstolpetype med rundjernstave, fra ca. 1889.

Rørstolpetype med rundjernstave og -spiraler, ca. 1897.

udformet med profiler, og opadtil er røret afproppet med en støbejernsprop udformet som løgspir, kogle, blomst osv., men sjældent som kors, hvad kunne ventes. Også de firkantede kan være med støbejernsafslutning, men her drejer det sig om en særlig type, hvor stolperne er en del af faget, stødt sammen og sammenholdt i toppen af »proppen«.

Stolperne forbindes i med mindste af to åse, udført i fladjern, vinkeljern eller en slags u-jern med lave sider, så det nærmest kan betegnes som en forsiring. Fladjernsåsene kan ligge med den brede side vandret og så stavene stukket igennem ved fastgørelsen, eller de kan være dobbelte med stavene imellem, som tidligere omtalt under den ældre type. Vinkeljernsåsen er helt speciel, idet stavene her er stukket igennem den ene halvdel, der ligger vandret, og kan være nittet til staven (i hvert fald enkelte af dem for stabilitetens skyld). Til stavværket er brugt enten rektangulært jern eller rundjern. Det rektangulære jern kan være kvadratisk og anvendes som i »gamle dage« til lige stave, mens det rektangulære ofte anvendes med mange slyngninger, snoninger og i enden udsmedet. Rundjernet anvendes både som lige og snoet i bugter og spiraler, meget ofte er de lavet u-formet, således at de opad til danner en bue og er stukket gennem åsene og fastgjort til den nederste ved nitning eller svejsning. Hvor der ikke er afsluttet med bue foroven, har man både anvendt udsmedning til en forsiring eller påsat støbejernsfigur som kugle, fransk lilje,

Rørstolpetype med vinkeljernås foroven, fra 1907, lavet af Petersen og Brill, Gothersgade 14.

Rørstolpetype med 2 vinkeljernsåse, fra 1907, lavet af Petersen og Brill, Nørrevold 78.

ten. Blanding af stave af rundjern og rektangulært jern er ikke ualmindeligt. Stavenes længde kan også være meget forskellig, mange har således forneden korte stave indsat i den nederste trediedel, rimeligvis et værn mod indblæsende løv. I et fag kan alle stave eller nogle af dem være bukket i buer og spiraler, og hvor de mødes er der slået et sammensmedet rundjernsbånd omkring, de frie ender kan være smedet som en fjeder, formet som kogle, fantasien har ikke manglet. I nogle tilfælde hvor stave krydses har man benyttet et støbejernsroset til at skjule svejsningen.

Ellers er forsiringerne gjort med simple midler, kun i et tilfælde har man svunget sig op til det helt store »pop«, en løvranke af laurbærgrene med frugter strækker sig hen over det meste af facaden.

Den meget store bredde, hvor kun meget få er ens gør, at jeg vil lade billedtekster vise denne variation. Kun en enkelt type med variation, der stammer fra 1900-1915, findes endnu i så mange eksemplarer, at der kan siges at have foreligget serieproduktion. Det er udført af firkantet stangjern, med udsmedet fod og en pyramideafslutning foroven. Åsene er af et lavsidedt ujern, det kan måske være ment som en forsiring. Stavene er af kvadratisk jern, snoet på midten og ender med en udsmedet kugle, hver anden stav er endvidere påsvejet en spiral på hver side. Stavene er også forbundet med en bueformet forsiring, der i den ene ende er udsmedet til en spiral og ved berøringspunktet med staven omslut-

Firkantstolpetype fra omkring 1908, serieproduktion.

Firkantstolpetype fra omkring 1908, serieproduktion.

Firkantstolpetype fra 1907, mindesmærket tegnet af Hans Petersen til politibetjent Oskar Gemsøe, der blev skudt i tjenesten.

tet af en vulstformet ring. Stavene er nittet til de dobbelte åse sammen med en blikroset. Dette gitter findes i hvert fald i to typer med en forskel i højde, den høje type har spidse buer og den lave runde buer. De findes tilsammen i omkring 15 eksemplarer.

Firkantstolpetype, men lavet som ramme, således at stolpen dannes ved sammennitning og »prop« på toppen. Arkitekten Christian Hansen døde 1867.

I typen med rørstolper findes der også en serie på omkring ti eksemplarer. Her består et fag af 9 stave, den midterste er lige og krones af en støbejernstop, med flere forskellige former, kugle, fransk lilje, de otte andre er udsmedet til en spiral, den ene halvdel til højre og den anden halvdel til venstre, således at den midterste bliver symmetriakse. Der er tre åse af vinkeljern, imellem de to nederste er der indsat korte stave, også disse krones af støbejernsfigur, som den midterste lange. Denne serie stammer fra 1900-1910, et af gitrene har fabrikantskilt: Petersen og Brill, Nørrevold 78.

Mens et ikke ringe antal støbejernsgitre er forsynet med fabrikantskilt, er der kun fundet fire skilte på smedjernsgitrene. Det kan jo skyldes, at skiltet har siddet mindre godt beskyttet mod mekanisk overlast end på støbejernsgitrene, men jeg tror snarere, at fremstillingen af de fleste gitre har fundet sted i små smedeværksteder, som ikke har ofret udgiften til en »reklame«, hvad skiltet jo også har været. Ingen af de tre navne, der er fundet, idet samme navn forekommer to gange, eksisterer mere som firma. Den ovenfor nævnte Petersen og Brill, har i det ene tilfælde adressen Nørrevold 78, i det andet Gothersgade 14, men begge gravsteder er taget i brug i 1907. Nørrevoldgade 78 eksisterer ikke mere, det er Købmandsskolens grund, mens der stadig ifølge vejviseren ser ud til at være værksteder i gården til Gothersgade 14.

Det andet firmanavn er L. Hansen, Frederiksbergalle 49, her synes ikke at være virksomheder mere, gravstedet er fra 1902.

Tredie firma er F. W. Doberg & Søn, Kjøbenhavn, dette skilt sidder på et gitter, hvor gravstedet købtes i 1858. Den gamle stavemåde Kjøbenhavn sandsynliggør, at alderen er rigtig. Gitteret er et fint smedearbejde, som kun findes i det ene eksemplar.

Trods den ringe viden vi har om disse produkter fra et gammelt håndværk, er det dog en glæde at beundre detaljer såvel som helheden i disse arbejder. Jeg håber, man fremover vil se med mildere øjne på dette »døde materiale«, de repræsenterer i hvert fald en epoke i dansk kirkegårdskultur.